शबरी कृषि प्रतिष्ठान सोलापूर संचलित
कृषि विज्ञान केंद्र, सोलापूर व्दारा

विकसित भारत जी राम जी योजना (ग्रामिण) विषयी जनजागृती

भारत सरकारने MGNREGS योजनेचे नाव बदलून 'VB-G RAM G' (Viksit Bharat – Guarantee for Rozgar and Ajeevika Mission (Gramin)) केले आहे. त्यातील बदल आणि वैशिष्ट्यांबद्दल माहिती घेऊ...

VB-G RAM G: 20 वर्षांनंतर सर्वात मोठा बदल; ग्रामीण रोजगार हमी योजना आता विकास अभियानाशी जोडली जाणार

ग्रामीण भागातील अनेक नागरिकांना रोजगार देणारी केंद्र सरकारची महत्वपूर्ण योजना म्हणजेच मनरेगा होय. या योजनेचे स्वरूप बदलण्याचा निर्णय सरकारने घेतला आहे. पूर्वी आपण 'महात्मा **गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी'** या नावाने ओळखली जाणारी योजना आता **विकसित भारत- रोजगार आणि आजिविका मिशन हमी - ग्रामीण** (VB–G RAM G) या नावाने ओळखली जाणार आहे. नवीन कायद्यांतर्गत मनरेगा (MGNREGS) ला केवळ एका चौकटीत न अडकवता, ग्रामीण विकासाचे एक इंजिन बनवण्याचे उद्दिष्ट ठेवले आहे. या बदलांमधून चिरस्थायी मालमत्ता निर्माण करण्यावर अधिक भर दिला जाईल, खर्चाचा वाटा राज्यांसोबत अधिक प्रमाणात विभागला जाईल आणि या योजनेला 'विकसित भारत 2047' च्या व्यापक दृष्टिकोनाशी जोडले जाईल. हे बदल लोकांवर आणि राज्यांच्या अर्थव्यवस्थेवर कसा परिणाम करतील, हे समजून घेण्यासाठी पूर्वी ही योजना कशी काम करत होती आणि आता त्यात काय बदल होत आहेत, हे समजून घेणे महत्त्वाचे आहे.

जुनी कार्यपद्धत: MGNREGS कशी काम करत होती?

गेली दोन दशके, MGNREGS अंतर्गत मागणी करणाऱ्या प्रत्येक ग्रामीण कुटुंबाला 100 दिवसांच्या अकुशल मजुरीच्या रोजगाराची हमी दिली जात होती. याचा मुख्य उद्देश दारिद्र्य टाळणे आणि मजुरीचा किमान दर निश्चित करणे हा होता. केंद्र सरकार 100% अकुशल मजुरीचा खर्च आणि सुमारे 75% सामग्री खर्च उचलत होते, तर राज्यांवर उर्वरित सामग्री खर्च, स्थानिक प्रशासन आणि प्रत्यक्ष समन्वय साधण्याची जबाबदारी होती.

कामाची निवड स्थानिक मागणीनुसार व्यापक होती, जसे की तलाव, मातीचे रस्ते, बांध आणि किरकोळ सिंचन कामे. ही योजना पूर्णपणे मागणी-आधारित होती. जर अधिक लोकांनी काम मागितले, तर केंद्र सरकारला अधिक निधी देणे बंधनकारक होते. मात्र, कालांतराने लेखापरीक्षण (Audit) आणि पुनरावलोकनांमध्ये 'घोस्ट वर्क्स' (कागदोपत्री कामे), खराब नोंदी, जिथे मजुरीचे काम अपेक्षित होते तिथे मशीनचा वापर, आणि राज्यांच्या अंमलबजावणीतील मोठे फरक अशा समस्या वारंवार समोर आल्या.

आता काय : VB–G RAM G मध्ये महत्त्वाचे बदल

'विकसित भारत – रोजगार आणि आजीविका हमी अभियान (ग्रामीण)' या नवीन कायद्यामुळे ग्रामीण कुटुंबासाठी कामाच्या दिवसांची हमी 100 वरून 125 दिवसांपर्यंत वाढवली आहे. कामांच्या निवडीवर लक्ष केंद्रित केले गेले आहे, जे आता चार मुख्य श्रेणींमध्ये विभागले जाईल:

- जलसुरक्षा (Water Security)
- मुख्य ग्रामीण पायाभूत सुविधा (उदा. रस्ते, पंचायत इमारती)
- उपजीविकेसाठी पायाभूत सुविधा (उदा. साठवणूक केंद्रे, ग्रामीण हाट)
- हवामान अनुकूलन (Climate Adaptation)

यामुळे, मजुरीवर खर्च होणारा प्रत्येक रुपया भविष्यात उत्पन्न वाढवणाऱ्या मालमत्ता तयार करण्यास मदत करेल.

योजेनेतील नवीन तरतूदींनुसार पूर्वीप्रमाणे 'पूर्णपणे मागणी-आधारित' न राहता, VB–G RAM G आता केंद्राने वस्तुनिष्ठ निकषांचा वापर करून ठरवलेल्या राज्यांसाठीच्या 'सामान्यीकृत' (Normative) वाटपावर चालेल. या वाटपापेक्षा जास्त होणारा कोणताही खर्च राज्याला स्वतः उचलावा लागेल. देखरेखीसाठी केंद्रीय आणि राज्य स्तरावर ग्रामीण रोजगार हमी परिषदा (Gramin Rozgar Guarantee Council) स्थापन केल्या जातील. निधीचा गैरवापर टाळण्यासाठी आणि मजुरीचे हस्तांतरण जलद करण्यासाठी योजना आता डिजिटल प्लॅटफॉर्म आणि बायोमेट्रिक पेमेंटवर मोठ्या प्रमाणात अवलंबून असेल.

नाव आणि दृष्टिकोन का बदलला?

नाव आणि दृष्टिकोन बदलण्यामागे केंद्र सरकारचा उद्देश ग्रामीण रोजगाराला व्यापक **'विकसित भारत @2047'** च्या रोडमॅपशी जोडणे आहे. आता ग्रामीण भारताकडे केवळ 'कल्याणकारी लाभार्थी' म्हणून न पाहता 'विकास आणि वृद्धीचा चालक' म्हणून पाहिले जाईल. 'विकसित भारत – रोजगार आणि आजीविका हमी अभियान (ग्रामीण)' असे नामकरण केल्याने, ही योजना आपत्कालीन मदतीकडून राष्ट्रीय विकासा प्रक्रियेचा भाग असलेल्या उपजीविका (Livelihoods) आणि नोकऱ्यांच्या अभियानाकडे वळत असल्याचे संकेत मिळतात.

यामुळे, इतर मोठ्या पायाभूत सुविधा, गृहनिर्माण आणि लॉजिस्टिक्स योजनांशी समन्वय साधणे सोपे होईल—उदाहरणार्थ, VB–G RAM G मधील मजुरांचा वापर पीएम-कृषी योजनांसाठी सिंचन सुविधा किंवा ग्रामीण लॉजिस्टिक्ससाठी रस्ते बांधण्यासाठी करणे. सामान्य लोकांसाठी संदेश हा आहे की, आज केलेले काम केवळ एका हंगामातील उत्पन्नाची पोकळी भरणार नाही, तर ते उद्याच्या चांगल्या उत्पन्नाला, लवचिकतेला आणि संधींना आधार देतील.

राज्यांवर आर्थिक वाटा वाढवण्याचे कारण

MGNREGS अंतर्गत केंद्र सरकारने बहूतांश आर्थिक भार उचलला होता (पूर्ण मजुरी आणि सामग्रीचा मोठा हिस्सा). VB–G RAM G मध्ये, खर्च आता साधारणपणे केंद्र आणि राज्यांमध्ये 60:40 (ईशान्येकडील आणि हिमालयीन राज्यांसाठी 90:10) असा विभागला जाईल.

केंद्र सरकारच्या दृष्टिकोनातून या बदलाची तीन मुख्य कारणे आहेत:

आर्थिक स्थिरता : मजुरीचे बिल वाढत असताना आणि दुष्काळ, पूर किंवा महामारीसारख्या ग्रामीण संकटांमुळे मागणी वाढत असताना, खर्चाची भागीदारी कार्यक्रम अधिक आर्थिकदृष्ट्या शाश्वत बनवते.

उत्तम अंमलबजावणी : जेव्हा राज्ये अधिक योगदान देतात, तेव्हा त्यांना चांगले काम निवडण्यासाठी, भ्रष्टाचार कमी करण्यासाठी आणि कामाच्या गुणवत्तेवर लक्ष ठेवण्यासाठी मजबूत प्रोत्साहन मिळते, कारण कार्यक्षम नसलेला प्रत्येक रुपया अंशतः त्यांचा स्वतःचा असतो.

उत्तम बजेटिंग: स्पष्ट, पूर्वनिश्चित वाटपामुळे केंद्र आणि राज्य दोघांनाही बजेट तयार करणे सोपे होते, ज्यामुळे मजुरांना आणि कंत्राटदारांना येणाऱ्या अडचणी, थकबाकी आणि पेमेंटमधील विलंब कमी होतो.

	MGNREGS	**VB–G RAM G**
कामाच्या दिवसांची हमी	प्रत्येक ग्रामीण कुटुंबासाठी वर्षाला 100 दिवसांची हमी	प्रत्येक ग्रामीण कुटुंबासाठी वर्षाला 125 दिवसांची हमी
मुख्य उद्दिष्ट	मजुरीवर आधारित सुरक्षितता, गरिबी व उपासमार रोखणे	मजुरीसोबत टिकाऊ मालमत्ता निर्मिती, विकसित भारताचा पाया
निधी रचना	केंद्र सरकार पूर्ण मजुरी व सुमारे 75% साहित्य खर्च देते	केंद्र–राज्य 60:40 (काही राज्यांसाठी 90:10)
मागणी व वाटप	पूर्णपणे मागणीवर आधारित, कोणतीही मर्यादा नाही	राज्यनिहाय 'नॉर्मेटिव्ह' वाटप, खर्चावर मर्यादा
कामांचे स्वरूप	विविध, स्थानिक व विखुरलेली कामे	प्राधान्यक्रम: जलसंधारण, पायाभूत सुविधा, हवामान अनुकूल कामे
देखरेख व्यवस्था	मंत्रालयाद्वारे थेट अंमलबजावणी, स्वतंत्र परिषद नाही	केंद्रीय व राज्य रोजगार परिषद, मार्गदर्शक समित्या
गळती व गैरवापर	लेखापरीक्षणात वारंवार त्रुटी निदर्शनास	डिजिटल साधने व कडक देखरेखीतून गळती रोखण्याचा प्रयत्न

अखेरिस, कामाचे अधिक हमी दिवस, अधिक लक्ष केंद्रित केलेले प्रकल्प आणि जलद पैसे देणारी व चांगली मालमत्ता निर्माण करणारी प्रणाली. हे नवीन योजनेची वैशिष्ट्ये असतील. तर राज्यांसाठी, कामाची उपलब्धता जपताना वाढलेल्या आर्थिक भूमिकेशी जुळवून घेणे हे आव्हान आहे.